

## בדיקת חמץ לאחר ביטול

מקורות – (א) תוספות ב. ד"ה אור לארבעה עשר; ר"ן א. בדפי הרי"ף ד"ה אלא.

(ב) חמץ ונותר – אור-זרוע הל' פסחים סי' רנ"ו; עבודה זרה עו. "רמי ליה רב עמרם..."; תוספות ל: ד"ה והלכתא; ר"ן ח. בדפי הרי"ף ד"ה אבל רש"י ז"ל.

(ג) מב. במשנה; רש"י, תוספות ורבנו דוד שם ד"ה ואלו עוברין.

בשיעור הקודם עסקנו בשאלה, האם בדיקת חמץ היא מדאורייתא או מדרבנן. כפי שראינו שם, יש לחלק בין שני מקרים. כאשר האדם לא ביטל את החמץ – המציאות היא כזו שאפשר לעבור בה על בל יראה ובל ימצא דאורייתא. במקרה זה מתעוררת השאלה, האם גם לבדיקה יש תוקף מדאורייתא. לעומת זאת, אם קודם הבדיקה האדם ביטל את החמץ – הוא פטר את עצמו מהלאווים דאורייתא. כעת פשוט שהתוקף של הבדיקה הוא מדרבנן בלבד.

בשיעור זה נעסוק במקרה האחרון, דהיינו בדיקת חמץ לאחר ביטול. כפי שביארנו בשיעור הקודם, גם במקרה שביטל את החמץ, עדיין קיימת תקנה דרבנן המחייבת לבדוק. בדיקה זו מהווה קיום של מצווה דרבנן, דבר הבא לידי ביטוי בברכת המצוות הנאמרת לפני הבדיקה.

מדוע תיקנו חכמים בדיקה במקרה זה, ולא הסתפקו בביטול? הראשונים הרבו לעסוק בשאלה זו, והציעו נימוקים שונים. הר"ן הסביר, שחכמים חששו לכך שהאדם לא יבטל את החמץ בלב שלם, ואם לא יבדוק ויבער את החמץ – יעבור בבל יראה ובל ימצא:

"שחששו לבני אדם שלא יבטלוהו במחשבתן לגמרי"

(ר"ן פסחים א. בדפי הרי"ף ד"ה אלא).

התוספות לא קיבלו את הסברו של הר"ן. לדעתם הביטול הוא ביטול גמור, והוא פוטר את האדם לחלוטין מבל יראה ובל ימצא. אולם, גם כאשר החמץ מבוטל, עדיין קיים חשש שהאדם יבוא לאכול אותו בפסח. כדי להציל את האדם מלהיכשל באיסור אכילת חמץ בפסח, תיקנו חכמים שיבדוק את החמץ ויבערנו מרשותו:

"דאף על גב דסגי בביטול בעלמא, החמירו חכמים לבדוק חמץ ולבערו שלא יבא לאכלו"

(תוספות פסחים ב. ד"ה אור לארבעה עשר).

הסבר זה של התוספות מעורר שאלה: מדוע דווקא בחמץ תיקנו חכמים בדיקה? שהרי, קיימים בתורה איסורי הנאה נוספים שהאדם עלול להיכשל בהם. מדוע לא תיקנו שהאדם יבדוק אחר כל איסורי ההנאה ויבערם מרשותו? התוספות מציעים שתי תשובות לשאלה זו:

- א. ביחס לחמץ קיים חשש מיוחד שהאדם יבוא לאוכלו, כיוון שהוא רגיל לאכול חמץ כל השנה, ואינו בדל ממנו.
- ב. חכמים ראו להחמיר במיוחד ביחס לחמץ, כיוון שגם התורה עצמה החמירה בחמץ יותר מאיסורי הנאה אחרים, כאשר קבעה לגבי חמץ את האיסור הייחודי של בל יראה ובל ימצא.

### חמץ ונותר

לפי ההסבר הראשון של התוספות, מעמדו המיוחד של החמץ נובע מכך שאנשים רגילים לאוכלו כל השנה, ולכן אינם בדלים ממנו. קיים איסור הנאה נוסף העונה להגדרה זו – נותר. בשר קדשים אשר נותר לאחר זמן אכילתו – נאסר בהנאה, ומצווה לבערו. גם כאן מדובר במאכל שלפני זמן קצר היה מותר באכילה, ואנשים אינם בדלים ממנו. מדוע לא תיקנו חכמים בדיקה גם בנותר?

האור-זרוע בסוף הלכות פסחים מצטט את הפיוט "א-לקי הרוחות" לרבי יוסף טוב עלם, המסכם בתמצית את הלכות הפסח. בצמוד לפיוט זה הוא מביא פירוש נרחב ומפורט, העוסק בעניינים שונים בהלכות פסח. בראשית דבריו הוא מתייחס לשאלתנו בעניין ההבדל בין חמץ לנותר, ומציע את ההסבר הבא:

"אלא ודאי מתוך שהחמירה תורה עליו שאף בימי הפסח עובר עליו כל שענה, מה שאין כן בנותר, שאינו עובר עליו אלא בבל תותירו, ומשהותיר שוב אינו עובר עליו"  
(אור זרוע הל' פסחים סי' רנ"ז).

האור-זרוע מניח שתי הנחות:

- א. החיוב בבל תותירו הוא חד פעמי; האדם עובר על הלאו פעם אחת בלבד, ברגע שבו עבר זמן האכילה. זאת בניגוד לחמץ, שעובר עליו בכל רגע ורגע במהלך הפסח.
  - ב. חכמים תיקנו בדיקה רק כדי למנוע מהאדם לעבור על איסור מתמשך, ולא כדי להצילו מאיסור חד פעמי.
- ההנחה הראשונה של האור-זרוע, שלפיה בל תותירו הוא איסור חד פעמי, מסתברת למדי. התורה אינה אוסרת את עצם קיומו של הקרבן הנותר, אלא היא

אוסרת **להותיר** אותו. מסתבר בהחלט להבין שההותרה מתקיימת רק ברגע שבו עבר זמן האכילה. מכאן ואילך הקרבן אסור באיסור נותר, אך האדם עבר על הלאו רק ברגע הראשון.

הבנה זו אמנם מסתברת, אך היא איננה הכרחית. ייתכן שגם בנותר האדם עובר על הלאו בכל רגע ורגע לאחר שעבר הזמן המותר<sup>1</sup>. לפי זה, איסור נותר דומה באופיו לאיסור חמץ, ונצטרך למצוא הסבר אחר להבדל ביניהם.

הסבר נוסף להבדל בין חמץ לנותר מתקשר לעניין צדדי יותר. מבחינה עקרונית, היה ראוי שחכמים יתקנו בדיקה בנותר כמו בחמץ, ואין כל חילוק מהותי ביניהם. אולם, ביעור הקרבן לפני שייעשה נותר הוא בעייתי מחמת האיסור להפסיד קדשים. לפיכך לא תיקנו חכמים בדיקה בנותר, אלא בחמץ בלבד<sup>2</sup>.

### מעמד חמץ לפני הפסח

ניתן להציע הסבר שלישי להבדל בין חמץ לנותר. הסבר זה מתקשר לדיון כללי יותר, בנוגע למעמדו של חמץ בשאר ימות השנה חוץ מפסח.

הגמרא במסכת עבודה זרה עוסקת בדין הכשרת כלים. כידוע, העיקרון הבסיסי בהלכות הכשרת כלים הוא "כבולעו כך פולטו". כלי שצלו בו איסור על האש – הכשרתו היא על ידי ליבון באש. אולם, לגבי הכשרת כלים שהשתמשו בהם בבשר קרבנות, המצב שונה. כלים אלה טעונים הכשרה, כיוון שטעם הקרבן הבלוע בהם הופך לאחר זמן האכילה לנותר. המשנה במסכת זבחים קובעת שדי לכלים אלה בהגעלה בחמין, אפילו אם השתמשו בהם באש:

(משנה זבחים צו).

"השפור והאסכלא מגעילין בחמין"

הגמרא במסכת עבודה זרה מבררת מהו טעם ההבדל בין קדשים לאיסורים, ומציעה את החילוק הבא:

"מה ענין קדשים אצל גיעולי עובדי כוכבים? הכא היתירא בלע, התם איסורא בלע"

(עבודה זרה עו).

1 ניתן להעלות חקירה זו ביחס למצוות נוספות. בנוגע למצוות בל תלין פעולת שכיר, מפורש בגמרא שעובר רק בבוקר הראשון ולא יותר (בבא מציעא קי:). לעומת זאת, בנוגע לאיסור הלנת המת חלוקות הדעות: האור שמח (הל' סנהדרין פט"ו ה"ח) סבר שגם כאן עובר על הלאו רק ביום הראשון. הגר"ח חלק עליו, וסבר שעובר בכל עת שמשהה את המת.

2 יש לבחון הסבר זה לאור הסוגיה להלן דף מו, העוסקת בביעור חמץ של תרומה.

בדרך כלל, הכלי בולע מהמאכל כאשר כבר חל עליו האיסור. בקדשים המצב שונה. כאשר הכלי בולע מבשר הקרבן, הבשר עדיין מותר באכילה. רק לאחר שהטעם בלוע בכלי, הוא נאסר והופך לנותר. במקרה כזה הדין קל יותר, ודי בהגעלה כדי להכשיר את הכלי.

גם בעניין הכשרת כלים לפסח נאמר הדין של "כבולעו כך פולטו". לאור החילוק של הגמרא במסכת עבודה זרה יש לשאול: מה מעמדו של כלי שבלע חמץ לפני הפסח? האם הוא נחשב כ'היתירא בלע' או כ'איסורא בלע'? בשאלה זו נחלקו הראשונים. התוספות (פסחים ל: ד"ה והלכתא) סוברים שחמץ נחשב 'היתירא בלע'. זוהי לכאורה הסברה הפשוטה, כיוון שבשעה שנבלע החמץ בכלי מותר היה לאוכלו.

הרמב"ן חלק על התוספות, וסבר שחמץ נחשב 'איסורא בלע' (הו"ד בר"ן פסחים ח. בדפי הר"ף, ד"ה אבל רש"י ז"ל). לדעת הרמב"ן, קיים חילוק בין חמץ לפני הפסח לבין קדשים טרם הפיכתם לנותר. חמץ לפני הפסח אמנם מותר באכילה, אך כל על פנים חל עליו **שם חמץ** גם כעת. כבר עכשיו הוא מוגדר כחמץ, והגדרה זו היא שתגרום לו להיאסר כשיגיע הפסח. קדשים, לעומת זאת, כלל אינם מוגדרים כנותר כל עוד לא עבר זמן האכילה. לא זו בלבד שהם מותרים באכילה, אלא בשעה זו עדיין **לא חל עליהם שם נותר**. עובדה זו היא המגדירה אותם כ'היתירא בלע', בשונה מחמץ הנחשב כ'איסורא בלע'.

חילוק זה בין חמץ לבין נותר עשוי להסביר גם את ההבדל בעניין הבדיקה. חכמים, בבואם לתקן בדיקה אחר איסורי הנאה, לא הסתפקו בחששות עתידיים. כדי לתקן בדיקה, יש צורך שאיסור הנאה יתקיים כבר כעת. חמץ לפני הפסח אמנם אינו אסור עדיין, אך על כל פנים הוא קיים ומוגדר כחמץ מבחינה הלכתית. לכן, חכמים יכלו לתקן שיבדוק אחר החמץ הזה. נותר, לעומת זאת, כלל אינו קיים בעולם קודם זמנו. כל עוד לא עבר זמן האכילה, שם "נותר" עדיין לא בא לעולם. כיוון שכך, לא יכלו חכמים לתקן בדיקה אחר הנותר.

### היחס בין איסורי האכילה ובל יראה

כפי שראינו לעיל, התוספות בתירוצם השני מסבירים שחכמים החמירו בחמץ בהתאם לדיני התורה, שהחמירה עליו בבל יראה ובל ימצא. מסתבר שלפי תירוצ זה, חמץ שלא נאסר בבל יראה ובל ימצא – לא תהיה לגביו חובת בדיקה.

אילו סוגים של חמץ לא נאסרו בבל יראה ובל ימצא? מקור אפשרי לסוג כזה של חמץ נמצא במשנה להלן בתחילת הפרק השלישי:

"ואלו עוברין בפסח: כותח הבבלי, ושכר המדי, וחומץ האדומי, וזיתום המצרי, וזמן של צבעים, ועמילן של טבחים, וקולן של סופרים... הרי אלו באזהרה ואין בהן משום כרת" (משנה פסחים מב.).

לפי הגמרא, הרשימה שבמשנה מכילה שני סוגי חמץ: חמץ נוקשה, דהיינו חמץ שאינו ראוי לאכילה<sup>3</sup>, ותערובת חמץ. המשנה קובעת שיש מן התורה איסור אכילה בסוגים אלה של חמץ, אך לא נענשים על אכילתם בכרת אלא בלאו בלבד. בגמרא (מג.) מבואר שהמקור לכך הוא בדרשת הפסוק "כל מחמצת לא תאכלו" (שמות י"ב, כ).

האם איסורי בל יראה ובל ימצא חלים גם על חמץ נוקשה ותערובת חמץ? התשובה לשאלה זו תלויה במחלוקת ראשונים בפירוש המשנה. רש"י מפרש ש"ואלו עוברין" היינו שעוברים עליהם בבל יראה ובל ימצא (מב. ד"ה ואלו עוברין). רבנו תם חלק על רש"י, ופירש את המשנה בצורה שונה:

"ונראה לרבנו תם ד'אלו עוברין פי' האוכלין, ועוברין היינו מעל השולחן, דלאו בני מיכל ניהו, אבל בל יראה ליכא" (תוספות פסחים מב. ד"ה ואלו עוברין).

רש"י ורבנו תם נחלקו האם עוברים בבל יראה ובל ימצא על חמץ נוקשה ותערובת. ניתן לבאר מחלוקת זו בדרכים שונות. ייתכן שיסוד המחלוקת הוא בהבנות שונות בנוגע לטעמם של איסורי בל יראה ובל ימצא. רש"י סובר שאיסורים אלו נועדו להרחיק את האדם מהחמץ, כדי שלא יבוא לאוכלו<sup>4</sup>. לכן, כל חמץ שנאסר באכילה – נאסר גם בבל יראה ובל ימצא. רבנו תם סבר שבל יראה ובל ימצא הם איסורים עצמאיים, המנותקים מאיסור האכילה. כיוון שכך, ייתכנו סוגים של חמץ האסורים באכילה אך מותרים בבל יראה ובל ימצא.

דרך אחרת בביאור המחלוקת נוגעת להבנות שונות לגבי אופן הריבוי של חמץ נוקשה ותערובת. כפי שהזכרנו, הגמרא למדה את איסור האכילה בסוגי החמץ האלה מהפסוק "כל מחמצת לא תאכלו". רש"י הבין, שהפסוק בא להרחיב את הגדרת חמץ

3 עיין להלן בשיעור בעניין חמץ נוקשה, עמ' 285.

4 כך משתמע מלשון הפסוק: "שבעת ימים שאר לא ימצא בבתיכם, כי כל אכל מחמצת ונכרתה הנפש ההיא מעדת ישראל בגר ובאזרח הארץ" (שמות י"ב, ט). ניתן להצביע על מקומות נוספים שבהם איסור תורה אחד מהווה סייג לאיסור תורה אחר. מקור אפשרי נמצא באיסור קרבה אל ערווה: "ואל אשה בנדת טמאתה לא תקרב" (ויקרא י"ח, ט), שלפי אבות דרבי נתן (פ"ב מ"א) הוא סייג לאיסורי עריות. מקורות נוספים אפשר למצוא ברמב"ן על התורה ויקרא י"ט, ט; י"ט, ט, עיי"ש.

בכל התורה כולה. מעתה, בכל מקום שבו כתוב "חמץ" – גם חמץ נוקשה ותערובת כלולים בכך. ממילא, גם איסורי בל יראה ובל ימצא חלים על כל סוגי החמץ.<sup>5</sup>

רבנו תם סבר שהלימוד מהפסוק ממוקד באיסור האכילה בלבד. חמץ גמור וחמץ נוקשה הם שני מושגים נפרדים, אלא שהתורה אסרה את שניהם באכילה. כיוון שכך, במקומות אחרים שבהם התורה מזכירה "חמץ" – הכוונה לחמץ גמור בלבד, ואילו חמץ נוקשה ותערובת אינם כלולים בכך. מכאן הגיע רבנו תם למסקנתו, שאין איסור בל יראה ובל ימצא בחמץ נוקשה ותערובת.<sup>6</sup>

רבנו דוד הלך בכיוון זה בביאור המחלוקת, והסביר שלדעת רש"י התורה הרחיבה את הגדרת החמץ לכל עניין. אולם, בהמשך דבריו הוא מקשה על הסבר זה:

"שכיון שנתרבה לענין אחד – נתרבה לכל עניני החמץ. אף כאן, כיון שנתרבה נוקשא לאיסור אכילה – נתרבה לאיסורי השבתה.  
אבל נראה לומר שאין לנו לסמוך על הקש זה אלא בחמץ שיש בו כרת"  
(רבנו דוד פסחים מב. ד"ה ואלו עוברין).

כפי שמבואר במשנה, חמץ נוקשה ותערובת אינם אסורים בכרת אלא בלאו בלבד. לדעת רבנו דוד, עובדה זו מוכיחה שהם אינם זהים לחלוטין לחמץ גמור. ממילא, גם לעניין בל יראה ובל ימצא אין לנו מקור להשוות אותם לחמץ גמור.

עד כה התייחסנו לחמץ נוקשה ולתערובת חמץ כמקשה אחת. אולם, מסתבר שניתן לחלק ביניהם. לגבי חמץ נוקשה, העובדה שהוא בלאו ולא בכרת אכן מעידה על כך שמדובר בסוג שונה של חמץ, כפי שטען רבנו דוד. כיוון שכך, מסתבר לקבל את שיטת רבנו תם, שלא עוברים על חמץ נוקשה בבל יראה ובל ימצא. בתערובת חמץ המצב הוא שונה. ניתן בהחלט להבין שהחמץ שבתוך התערובת זהה לחמץ גמור, וההבדל ביניהם הוא רק במעשה האכילה. כיוון שהחמץ מעורב עם דברים אחרים, אי אפשר להספיק לאכול מהחמץ כזית בכדי אכילת פרס, ולכן האדם האוכל לא יתחייב

5 נפקא מינה אפשרית מעלה ה'מנחת חינוך' (מצווה "ב ס"ק א). ה'מנחת חינוך' מסתפק בעניין אדם שאכל חצי כזית תערובת חמץ, ועוד חצי כזית חמץ בפני עצמו, האם ניתן לצרף את האכילות ולחייבו מלקות משום תערובת חמץ. לפי הבנה זו בשיטת רש"י, מסתבר שאכן ניתן לצרף תערובת חמץ לחמץ גמור.

6 מחלוקת זו עשויה לבוא לידי ביטוי באיסורי חמץ נוספים, כגון באיסור ההנאה מחמץ ובאיסורי חמץ לפני ואחרי הפסח – עיין להלן בשיעור בעניין חמץ נוקשה, עמ' 297.

בכרת<sup>7</sup>. על כל פנים, כיוון שהחפצא של החמץ זהה בשני המקרים, ייתכן שלא יהיה הבדל ביניהם בנוגע לבל יראה ובל ימצא, וגם על תערובת חמץ עוברים, כשיטת רש"י.

לענייננו, התוספות סוברים שבחמץ נוקשה ותערובת יש רק איסור אכילה, והם אינם אסורים בבל יראה ובל ימצא. לפי זה מסתבר היה להגיע למסקנה שאין חיוב בדיקה בחמץ נוקשה ותערובת. כך אמנם הסיק הרא"ש משיטה זו (פסחים פ"ג ס' א). גם התוספות היו מודעים לכך שזוהי המסקנה המתבקשת משיטתם. אך לאור סוגיות אחרות הם נאלצים לומר שחובת הבדיקה קיימת גם בסוגי החמץ האלה:

”ונראה לרשב"א, דאפילו לפי טעם האחרון צריך לומר דהחמירו חכמים בכל חמץ, אפילו בחמץ נוקשה ועל ידי תערובת, אף על גב דליכא בל יראה”  
(תוספות פסחים ב. ד"ה אור לארבעה עשר).

ייתכן שגם לפי מסקנת התוספות, שחובת הבדיקה קיימת גם בחמץ נוקשה ותערובת, קיים הבדל באופי התקנה בסוגי החמץ השונים, כפי שנראה להלן.

### בל יראה ובל ימצא דרבנן

עד כה עסקנו בשאלה מהו טעם התקנה של בדיקת חמץ לאחר ביטול. במקביל לכך יש לברר גם את תוכן התקנה. ההבנה הפשוטה היא שזוהי תקנה עצמאית, המחייבת את האדם לבדוק אחר החמץ. אולם, ניתן להבין שאין זו תקנה מנותקת, אלא מדובר בהרחבה של איסורי התורה. אמנם מדאורייתא די בביטול כדי להיפטר מבל יראה ובל ימצא, אך חכמים קבעו שגם מי שביטל עובר על בל יראה ובל ימצא מדרבנן. הדרך להיפטר מהאיסור דרבנן היא על ידי בדיקת החמץ וביעורו.

ניתן אולי לתלות שאלה זו במחלוקת הראשונים בנוגע לטעם התקנה. התוספות סברו שטעם התקנה הוא חשש שמא יאכל חמץ בפסח. לפי שיטתם, מסתבר שהבדיקה היא תקנה עצמאית, המנותקת מאיסורי בל יראה ובל ימצא. הר"ן סבר שטעם התקנה הוא חשש שמא האדם לא ביטל כראוי. לשיטתו, מסתבר לומר שחכמים הרחיבו מדרבנן את איסורי בל יראה ובל ימצא, והבדיקה נועדה לפטור את האדם מאיסורים אלה.

7 זאת שלא כשיטת הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"א ה"ו), הסובר שהדין של חמץ בתערובת נאמר בתערובת שיש בה כזית בכדי אכילת פרס. שיטת הרמב"ם עומדת בניגוד לפשט הגמרא, שלפיה מחלוקת התנאים היא דווקא בפחות מכזית בכדי אכילת פרס.

כמובן, תלות זו בשיטות הראשונים אינה הכרחית. בתחומים רבים בתורה ניתן לראות, שלא קיים קשר הכרחי בין טעם התקנה לבין תוכנה. לכן, ייתכן בהחלט שגם התוספות, הסוברים שטעם התקנה הוא חשש שמא יאכל, יודו שתוכן התקנה הוא הרחבה של איסורי בל יראה ובל ימצא.

נפקא מינה אפשרית לשאלה זו היא לעניין חמץ שעבר עליו הפסח. בגמרא להלן (כח:) נחלקו התנאים האם קיים איסור דאורייתא לאכול חמץ שעבר עליו הפסח. אנו פוסקים להלכה כדעת רבי שמעון, הסובר שאין איסור מדאורייתא בחמץ שעבר עליו הפסח. אולם, גם רבי שמעון מודה שחכמים אסרו זאת מדרבנן, משום קנס:

”ורבי שמעון קנסא קנים, הואיל ועבר עליה בבל יראה ובל ימצא” (פסחים כט.).

נתאר לעצמנו מצב שבו האדם ביטל את החמץ לפני הפסח, אך עבר על תקנת חכמים ולא בדק. האם החמץ שבביתו ייאסר מדין חמץ שעבר עליו הפסח? השולחן ערוך מתייחס למקרה זה, ופוסק שהחמץ אסור באכילה:

”חמץ שנמצא בבית ישראל אחר הפסח – אסור, אף על פי שביטל”

(שולחן ערוך א"ח תמ"ח, ה).

מלשון הגמרא שציטטנו לעיל נראה, שהאיסור נובע מכך שהאדם עבר על בל יראה ובל ימצא. לאחר שהאדם ביטל, הוא בוודאי אינו עובר על איסורים אלה מדאורייתא. אולם, לפי ההצעה שהעלינו לעיל, ייתכן שהוא עדיין עובר על בל יראה ובל ימצא מדרבנן. זהו אולי הבסיס לפסק השולחן ערוך, שהחמץ אסור גם לאחר ביטול.

ראיה זו מפסק השולחן ערוך אינה מחויבת. דייקנו מלשון הגמרא, שהקנס של חמץ שעבר עליו הפסח קיים דווקא כאשר האדם עובר על בל יראה ובל ימצא. דיוק זה אינו הכרחי. גם אם נניח שלאחר ביטול הוא לא עובר על איסורים אלה, ייתכן שעצם העובדה שעבר על תקנת חכמים ולא בדק מספיקה כדי לקנוס אותו<sup>8</sup>.

8 עיין במשנה ברורה על אתר (ס"ק כה), המביא דעות רבות של אחרונים הסוברים שאפילו לאחר בדיקה החמץ אסור בהנאה. דברינו כאן מבוססים על ההנחה שלאחר בדיקה החמץ מותר, כפי שסברו אחרונים אחרים.

כמו כן עיין בירושלמי פסחים פ"ב ה"ב, המביא מחלוקת בין רבי יוחנן וריש לקיש לגבי חמץ שהופקר, האם הוא נאסר בהנאה לאחר הפסח או לא. רבי יוחנן אוסר, ומשתמע בגמרא שם שיש הבנות שונות ביחס לשיטתו, האם מבחינה עקרונית חמץ שהופקר כלול באיסור, או שזוהי רק גזרה מחשש להערמה. דברי הירושלמי הובאו ברא"ש פ"ב סי' ד, רמב"ן לא: ד"ה ה"ג בעיקר נוסחי, אור-זרוע תשובה תשמ"ח וראב"ה ח"ב סי' ת"ז.



## הגמרא להלן עוסקת באדם העוזב את ביתו לפני הפסח:

”ואמר רב יהודה אמר רב: המפרש והיוצא בשיירא, קודם שלשים יום – אין זקוק לבער,  
תוך שלשים יום – זקוק לבער” (פסחים ו).

כאשר האדם עוזב את ביתו זמן רב קודם הפסח, הוא אינו חייב לבער את החמץ לפני צאתו. החידוש המפורש בגמרא הוא שאדם זה פטור מהתקנה של בדיקת חמץ. אולם, כיצד הוא נפטר מבל יראה ובל ימצא? ברובד דאורייתא ניתן לתרץ בפשטות, שהאדם ביטל את החמץ קודם הפסח. אך אם נניח שקיים איסור בל יראה ובל ימצא מדרבנן כל עוד לא בדק, כיצד הוא נפטר מאיסור זה? העובדה שמותר לאדם לעזוב את ביתו מבלי לבדוק את החמץ מהווה ראיה, לכאורה, שחובת הבדיקה היא תקנה עצמאית, ואין כאן הרחבה מדרבנן של איסורי בל יראה ובל ימצא.

יש לדחות ראיה זו. גם אם נקבל את ההבנה שחכמים הרחיבו את איסורי בל יראה ובל ימצא מדרבנן, ניתן להעלות שתי אפשרויות בנוגע ליחס שבין איסורים אלה לבין חובת הבדיקה:

- א. חכמים הרחיבו את האיסורים גם למקרה שהאדם כבר ביטל את החמץ, ואחר כך תיקנו בדיקה כדי לפטור אותו מאיסורים אלה.
- ב. חכמים חייבו את האדם לבדוק, ואחר כך קבעו שאדם שלא קיים חובה זו עובר על בל יראה ובל ימצא מדרבנן.

לפי ההבנה השנייה, הראיה מסוגיה זו נדחית מאליה. חכמים קבעו שחובת הבדיקה קיימת רק שלושים יום לפני הפסח. אדם העוזב את ביתו במועד מוקדם יותר – כלל אינו מחויב בבדיקה. ממילא, גם איסורי בל יראה ובל ימצא לא יחולו עליו, ואפילו מדרבנן<sup>9</sup>.

עסקנו לעיל בחילוק שבין חמץ גמור לבין חמץ נוקשה ותערובת חמץ. התוספות סברו שבחמץ נוקשה ותערובת אינו עובר על בל יראה ובל ימצא מדאורייתא, אך למרות זאת חכמים תיקנו בדיקה גם בסוגי חמץ אלה. ניתן להסביר, שקיים הבדל בין

9 עיקרון דומה ניתן למצוא בתחומים נוספים בהלכה. לדוגמה, לדעת חלק מהראשונים קיים איסור לאכול ללא נטילת ידיים. גם הראשונים האלה יודו, שבמקום שחכמים פטרו מנטילת ידיים (כגון במחנה, עיין עירובין יז) – גם האיסור אינו קיים, ומותר לאכול ללא נטילה. דוגמה נוספת ניתן למצוא בשו"ת 'מנחת שלמה' (ח"א סי' יח). כידוע, הגמרא קובעת ש"איסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה" (ברכות לה). ה'מנחת שלמה' מבאר שאיסור זה קיים רק לגבי מי שחייב בברכה, ואילו אונן ובעל קרי הפטורים מברכה – אוכלים כדרכם. ועיין עוד בהמשך שם בעניין טבילת כלים בכלי השייך לישראל וגוי בשותפות.

סוגי החמץ השונים בנוגע לתוכן התקנה. בחמץ גמור חכמים הרחיבו את האיסורים דאורייתא, וקבעו שאדם עובר על בל יראה ובל ימצא מדרבנן כל עוד לא ביטל. בחמץ נוקשה ותערובת אי אפשר לדבר על הרחבת איסורי בל יראה ובל ימצא מדרבנן למקרה שביטל את החמץ, שהרי גם כאשר הוא לא ביטל – איסורים אלה אינם קיימים מדאורייתא. כאן תקנת הבדיקה היא חובה עצמאית המוטלת על האדם, לבדוק את החמץ קודם הפסח ולבערו.